

Mosný, Peter; Selecká, Petra

Kláštor v Slovenskej Ľupči

Archaeologia historica. 2005, vol. 30, iss. [1], pp. 435-441

ISBN 80-7275-056-9

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140636>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

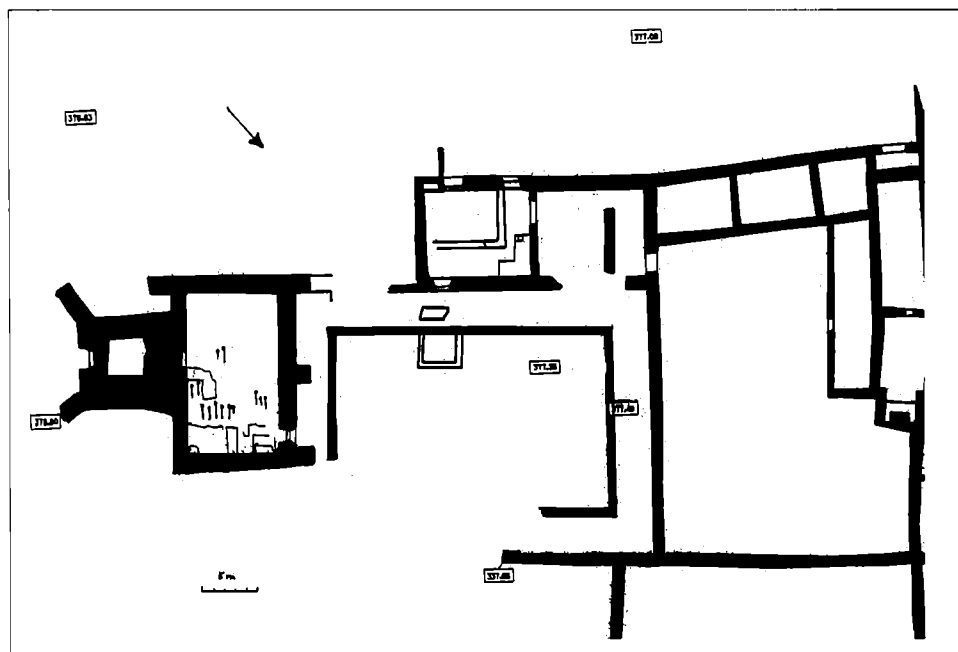
Kláštor v Slovenskej Ľupči

PETER MOSNÝ - PETRA SELECKÁ

Archeologická lokalita zaniknutého stredovekého kláštora sa nachádza v západnej časti intravilánu obce Slovenská Ľupča. Na ploche bývalého kláštora sa nachádzajú zbytky základových murív kamennej architektúry kláštorných budov. Murivá sú prekryté nánosom zeminy a suťového závalu. Areál sa preto môže skúmať preto len formou archeologického výskumu, ktorého výsledky sú rozhodujúce pri hodnotení histórie, vývoja ako aj využitia objektov kláštora v minulom období.

Už od počiatku 70tych rokov až do súčasnosti s menšími prestávkami výskum na lokalite realizuje Pamiatkový ústav (Blaša 1971, 1973, Hanuliak 1988). Zámerom výskumu je nie len objasnenie funkcie objektov a ich architektonickej skladby, ale aj jeho historického vývoja. Kláštor bol v období svojej existencie kultúrnym, duchovným ale aj komunikačným centrom tejto oblasti. Podľa výsledkov doterajších výskumov sa jednalo o rozsiahly komplex kláštorných budov, ktorých najstaršia časť – kostol sa datuje do 1. polovice 13. stor.

Kláštor bol pravdepodobne užívaný reholou Františkánov, čomu nasvedčuje titul gvardián – predstavený kláštora, ktorý sa spomína v doposiaľ najstaršej písomnej zmienke o kláštore v Ľupči, z roku 1263 v listine datovanej apud Lypcha fráter Antonius Gardianus de Lipcha – Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (ďalej CAC) III., ed. G. Wenzel, Budapest 1862 č. 27. Tento záznam sa pravdepodobne vzťahuje k udalosti zmierenia Bela IV. a Štefana V. v Ľupči dňa 3. augusta 1263 za účasti svedkov a to: ostrihomského arcibiskupa, kancelára Beicza, Farka, fehervárskeho prepošta, zástupcu kancelára, spišského prepošta, niekoľkých

Obr. 1. Slovenská Ľupča - kláštor, pôdorys odkrytých murív. Stav v roku 2004.

archidekanov, minoritu, dominikána, magistra Maisa, pokladníka syna Belu IV, varaždínskeho a šomotského hlavného župana, dvorských úradníkov, nosičov vína, bortánskeho župana a viacerých iných županov – Pauler Gej.: A magyar nemzet torstének az árpádházi kinalijak alatt. II. 1893.

Na základe tejto listiny, ktorá potvrdzuje existenciu kláštora môžeme klásť jeho vznik do polovice 13. storočia, čomu nasvedčuje aj fakt, že sypatizantom františkánov bol aj kráľ Belo IV., ktorý ich na území Uhorska podporoval. V neskoršom období sa kláštor spomína v súvislosti s magistrom Dončom a to v listine kardinála Gonzaga zo 16. stor., podľa ktorého mal kláštor františkánov v Lupči založiť magister Donč (Lipchianus conventus per illustrimum comotem Donchium, zub Corolo Ungarorum rege fundatur, ut litterae epsius, in hujus loci archivo asservatae, testantur).

Predpokladám, že v tomto období dochádza k prestavbe kláštorného komplexu a to z jeho väčšej časti, čo by sa mohlo interpretovať ako výstavba kláštora. Magister Donč sa spomína aj v súvislosti s kláštorom v listine pápeža Jána XXII. z roku 1323, v ktorej sa Dončovi povoľuje, aby bol pochovaný na cintorine kostola Blahoslavenej Márie v Lupči (ecclesia beate Marie de Lupcha) – Listina č. 753, originál je stratený, opis sa nachádza v registri pápeža Jána XXII. rok 8, listina č. 215, ktorý je uchovaný v Tajnom Vatikánskom Archíve (Jurkovičová 1997, 34–35). Keďže sa v listine spomína miesto „pri svojich predkoch“ je reálne predpokladať, že kostol musel byť staršieho datovania, keď jeho cintorín sa používal v období pred rokom 1323.

V druhej polovici 14. stor. kláštor poznačil požiar. Po ňom dochádza k prestavbám a k rozširovaniu areálu kláštora kedy bol obnovený aj kostol a k nemu z južnej strany vybudovaná mohutná štvorcová veža, ktorá svojimi základmi porušila starší cintorín.

Písomné zmienky o kláštore v Lupči sa v priebehu nasledujúcich rokov vyskytujú len veľmi sporadicky. V 16. storočí v listine vydané v Banskej Bystrici „1503 február 8 v Banskej Bystrici Michal Künigspurger urobil pred testamentátormi – banskobystrickým farárom Žigmundom, richtárom Štefanom Beňušom (Penusch) a prísaznými Petermanom a Jánom Cristelom – túto závet – v bode č. 18 – kláštoru v Lupči (Lypcz) 25 fl.“

Roku 1520 sa v účtovnej knihe mesta Banská Bystrica spomína suma, ktorú vyplatilo mesto za vyrúbané buky v lesoch patriacich ku kláštoru v Slovenskej Lupči – G. Balaša – Bol v Slovenskej Lupči kláštor?, Pamiatky a príroda 1976 str. 28.

Tretia zmienka o kláštore z tohto obdobia je o odpustení daní poddaným kláštora – Orsagos levéltar, Budapest.

Časť kláštorných budov bola koncom 16. storočia označovaná ako lýceum. Či však už patrila ku kláštornému areálu, alebo len užívala zachovalé priestory bývalého kláštora, je otázne. Správy o existencii kláštora boli v minulosti veľmi strohé a interpretácia miesta kláštora bola otázná. Po 16. storočí končia písomné zmienky o kláštore v Slovenskej Lupči. Budovy pomaly chátrali, boli rozoberané a použité ako stavebný materiál na výstavbu blízkej papierne a okolitých domov. Planírovaním terénu dvorov a záhrad boli zničené aj posledné zvyšky stávajúcej architektúry.

Archeologický výskum, ktorý sa na lokalite realizuje už niekoľko sezón, sa v poslednom období sústredil na plochu veže a kostola ktoré sa nachádzajú na JZ ploche v mieste vstupu do kláštorného areálu.

Výsledky výskumu v súčasnosti poskytujú nový pohľad na stavebný vývoj kláštora, kedy v 14. storočí požiar zničil značnú časť kláštorných budov. V tomto období následne dochádza k celkovej dostavbe objektov, a v južnej časti kláštora bola vybudovaná mohutná veža ktorej trvanie však nebolo dlhé, v 15. storočí sa zrútila a to JZ smerom, kde sa nachádzajú časti architektúry a kamenných profilovaných článkov. Veža bola pravdepodobne vysoká 16–20 m, čo vyplýva z hrúbky murív a oporných pilierov ukončených britom, vybudovaných v nárožiach veže. V severnej časti sa opierala o murivo kostola, ku ktorému bola v mieste pôvodného vstupu primurovaná.

Murivá boli vybudované z kamenných presne opracovaných kvádrov (kvádrové mu-

rivo) a jej stred bol vyplnený lomovým kameňom spájaným vápennou maltou. Veža mala bohatú kamenársku výzdobu, v zásype sa nachádzali jej časti (fiala, baldachýn), čo predpokladá aj sochársku výzdobu stavby. Východne od veže v suťovom závale, ktorý sa používal ako baňa na kameň bola odkrytá figurálna ozdoba konzoly, pravdepodobne z interiéru veže. Predstavoval tvár muža s výrazným orlím nosom a vypúlenými očami, pery boli mierne vysunuté a široké, miesto vlasov mal štylizované rastlinné prvky, ktoré boli silne poškodené pádom.

Výskumné práce pokračovali aj v objekte kostola a sústredili sa na plochu interiéru chrámovej lode. Začistila sa úroveň liatej maltovej podlahy, na ktorej sa ojedinele zachoval pôvodný červený náter. Na základe celoplošného odkryvu podlahy sme zistili plochy na ktorých bola

Obr. 2. Figurálna ozdoba konzoly - divý muž.

odstránená liata maltová podlaha. V priestore pri južnom murive pri predele a v časti pred bočným vstupom z juhu. Horné vrstvy zásypu pod podlahou boli z tmavej až čiernej zeminy, ktorá obsahoval ojedinelé zlomky keramiky, poväčšine atypickej, datovanej do obdobia 13.–14. storočia. V zásype sa ďalej nachádzali zlomky kostí (porušené hroby) a okrúhle kamene. Niekoľko výrazných fragmentov liatej maltovej podlahy s červeným náterom, dopĺňalo nálezový materiál zásypu. V stenách výkopu – reze, neboli badateľné profily hrobových jám, zemina bola pravdepodobne častejšie prekopávaná, čomu nasvedčuje aj obsah zásypu.

V hĺbke cca 60 cm bola odkrytá vrstva hrobov, ktoré boli uložené v interiéri kostola až v období keď už neplnil svoju funkciu. V zásype boli zlomky podláh a omietky ktoré sa nachádzali aj pod kostrami. Skladba nálezov v zásype hrobov, bola rovnaká ako mimo nich. Hroby boli po väčšine bez výbavy len v hrobe č. 6 sa našli fragmenty opasku s bronzovými nášivkami uloženého v mieste bedrovej kosti. Úprava hrobov bola veľmi skromná len v niektorých prípadoch sa zistila výdrevá bočných stien.

Mladšie hroby nachádzajúce sa v interiéri kostola, už priamo neobjasňujú históriu v čase existencie kláštora, no hovoria o dobách, kedy kostol bol ešte identifikovateľný v teréne ako sakrálna stavba, a ako takú ju používali na pochovávanie. Hroby poukazujú na využívanie miesta pre pochovávanie v 18. storočí.

V spolupráci s Univerzitou Mateja Bela v Banskej Bystrici (Paed. Dr. Petra Selecká, Katarína Žitňanská, Martina Patschová) sa skúmali kostry jednotlivých hrobov.

Osteologický materiál bol podrobený antropologickej a paleoserologickej analýze.

V rámci antropologickej analýzy bol stanovený vek a pohlavie jedinca. Pri určovaní veku sme vychádzali z pozorovania: stupňa uzatvárania lebečných švov podľa Oliviera (1960) a Linca (1971), stupňa opotrebovania zubov hornej a dolnej čeluste podľa Lovejoya (1985), vývoja chrupu podľa Ubelakera (1978), prerezania tretej stoličky, prirastenia epifýz k diafýzam dlhých kostí (Ferembachová 1980, 459–517), zmeny spojenia medzi klinovou kosťou a záhlavnou kosťou na báze lebky, degeneratívnych zmien chrčtice a kĺbov.

Na základe zhodnotenia uvedených znakov sme kostrové pozostatky rozdelili do vekových kategórií – Infans I (0–7 rokov), Infans II (8–14 rokov), Juvenis (15–20 rokov), Adultus I (21–30 rokov), Adultus II (31–40 rokov), Maturus I (41–50 rokov), Maturus II (51–60 rokov), Senilis (nad 60 rokov).

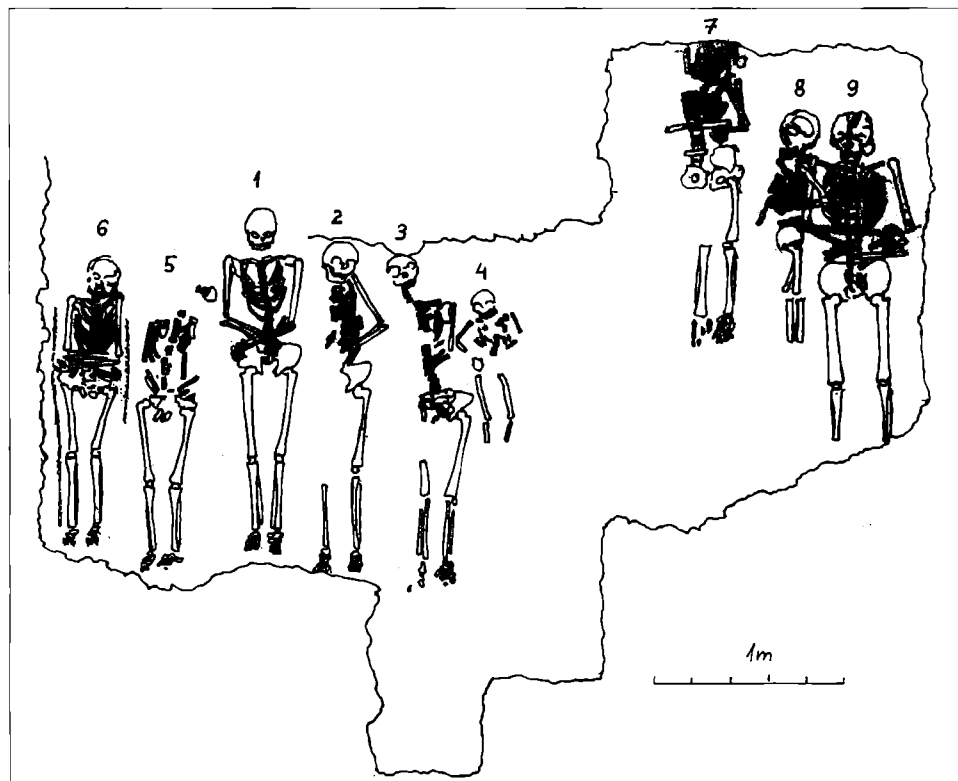
Pri stanovení pohlavia jedinca sme vychádzali z hodnotenia zaužívaných morfologic-

kých diagnostických znakov na lebke, na panve a krížovej kosti, z metrického hodnotenia rozmerov kostí. Sledovali sme aj typ zhryzu, robusticitu kostí, vývin svalových úponov na drsnatinách a výbežkoch (Stloukal a kol. 1999, 509).

Po antropologickej analýze nasledovala paleoserologická analýza, v rámci ktorej sme sa pokúsili stanoviť krvné skupiny u kostrových pozostatkov prostredníctvom vysycovacieho testu podľa Therkelsena (Tesař 1985, 25–26).

Výsledky

Výšetrených bolo 9 kostrových pozostatkov jedincov pochovaných v hroboch odkrytých v interiéri kostola.

Obr. 3. Hroby v interiéri kostola.

Hrob č. 1

Kostra bola voľne položená v natiahnutej polohe s rukami skríženými v lonovej oblasti, ľavá ruka zasahovala viac k pravej časti bedrovej kosti.

Lebka bola mierne nadvihnutá gracilnej stavby, so slabým svalovým reliéfom. Kostra je pomerne dobre zachovalá. Postkranálny skelet je gracilnej až strednej stavby so slabým svalovým reliéfom. Predpokladáme, že kostrové pozostatky patrili žene veku adultus I (cca 20 rokov). Všetky tri kostné vzorky odobraté na analýzu krvných skupín vykazovali výslednú krvnú skupinu B.

Hrob č. 2

Kostra jedinca bola voľne položená na znak. Pravá časť lebky je dobre zachovalá. Lebka je však postmortálne deformovaná. Lebka má stredný až mohutný svalový reliéf. Pravá časť

postkraniaálneho skeletu – hrudný kôš, panva, stavce, stehenná kosť bola odstránená pravdepodobne v čase výkopu hrobovej jamy pre uloženie jedinca do hrobu č. 1/2002. Pravé rameno bolo v lakti ohnuté a ruka bola voľne položená v časti nad bedrovou kosťou. Pravdepodobne mal jedinec ruky zložené v oblasti nad bedrovou kosťou. Kostí postkraniaálneho skeletu sú strednej stavby, so stredným svalovým reliéfom. Kostrové pozostatky patrili jedincovi mužského pohlavia vo veku *adultus I* (25–30 rokov). U kostrových pozostatkov uvedeného jedinca nemôžeme jednoznačne určiť krvnú skupinu z dôvodu, že špecifické faktory môžu byť v dôsledku dekompozície ľudského tela rozrušené alebo vymyté vplyvom filtrácie vody cez pôdne vrstvy. Na stabilitu krvno-skupinových antigénov má vplyv aj kyslosť a zásaditosť pôdy (Springer a Williamson 1960, 131) a bakteriálna aktivita (Strejc a kol. 1988, 4).

Hrob č. 3–4

Dvojhrob – kostra dospelého jedinca a dieťaťa. Kostry boli v natiahnutej polohe, ležali na znak. Kostra dospelého jedinca je z veľkej časti porušená (chýbala pravá strana kostry v dôsledku výkopu hrobovej jamy č. 2/2002. Lebka je defektná, gracilnej stavby so slabým svalovým reliéfom. Postkraniaálny skelet je gracilný, so slabým svalovým reliéfom. Horná končatina bola ohnutá v lakti. Kostra dospelého jedinca sa s kostrou dieťaťa dotýkala laktami. Na základe uvedeného môžeme predpokladať, že obidvaja jedinci boli pochovaní v rovnakej úrovni a v rovnakom čase. Dospelého jedinca sme identifikovali ako ženu veku *juvenis* – *adultus I* (16–25) rokov. Paleoserologicky bola stanovená krvná skupina 0 u dvoch kostí (humerus, stavec). Femur vykazoval krvnú skupinu AB. V tomto prípade môže ísť o falošne pozitívnu reakciu spôsobenú bakteriálnou aktivitou. Sacharolytické enzýmy baktérií môžu spôsobiť zmenu jednej krvnej skupiny na druhú (Borgognini Tarli a Paoli 1982, 69–89).

Detská kostra je zle zachovalá. Z lebky sa zachovali len fragmenty. Na základe hodnotenia vývoja chrupu sme stanovili vek dieťaťa na 5 rokov \pm 16 mesiacov. Pravdepodobne sa jedná o kostrové pozostatky chlapca. Paleoserologická analýza potvrdila krvnú skupinu B v prípade dvoch vzoriek (femur, humerus), v prípade stavcov bola zistená krvná skupina AB. Opäť môže ísť o falošne pozitívnu reakciu. Je pravdepodobné, že žena a dieťa pochované do jedného hrobu mohli byť v príbuzenskom stave. Na presnú analýzu by sme však potrebovali vedieť krvnú skupinu otca.

Hrob č. 5

Kostra dospelého jedinca bola uložená na znak s rukami zloženými v bedrovej časti. Kostra bola sčasti porušená, pravdepodobne sekundárnym zásahom pri výkope hrobovej jamy hrobu č. 1/2002. Z lebky sa zachovali len fragmenty. Kostrové pozostatky patrili chlapcovi veku *Infans II*-*juvenis* (12–18 rokov). Na základe paleoserologickej analýzy bola stanovená krvná skupina 0 v prípade dvoch kostí (stavec, femur). V prípade humeru bola vyšetrená nešpecifická reakcia ABH, ktorá môže byť spôsobená tým, že vplyvom bakteriálneho enzýmu neuraminidázy sa môžu stať červené krvinky zhlukovateľné väčšinou ľudských antisér – panaglutinabilita (Strejc a kol. 1988, 4).

Hrob č. 6

Kostra uložená na znak s rukami ohnutými v lakťovom kĺbe a vodorovne zloženými v bedrovej oblasti. Kostra je mierne poškodená, strednej stavby, so stredným až mohutným svalovým reliéfom. Lebka má strednú stavbu so stredným svalovým reliéfom, je zachovaná v podobe fragmentov. Kostrové pozostatky patrili jedincovi mužského pohlavia vo veku *adultus I* (20–24 rokov). Na základe paleoserologickej analýzy bola stanovená krvná skupina AB v prípade dvoch kostí (humerus a stavec). V prípade femuru bola stanovená krvná skupina A.

Hrob č. 7

Lebka je zachovalá v podobe fragmentov. Mandibula je gracilnej až strednej stavby, so

stredným svalovým reliéfom, nepoškodená. Postkraniaľný skelet je defektný, gracilnej stavby so slabým svalovým reliéfom. Kostrové pozostatky patrili chlapcovi veku infans II – juvenis (12–18 rokov). Zo všetkých kostných vzoriek bola stanovená krvná skupina B.

Hrob č. 8

Kostra dospelého jedinca nebola dobre zachovalá. Defektná lebka je strednej stavby, so stredným svalovým reliéfom. Kosti majú strednú stavbu, so stredným až mohutným svalovým reliéfom. Dospelého jedinca sme identifikovali ako muža vo veku maturus I (40–50 rokov). Krvná skupina A bola detegovaná v prípade dvoch kostí (humerus, femur). V prípade driekového stavca bola detegovaná krvná skupina AB.

Hrob č. 9

Lebka mladého jedinca je zachovaná v podobe fragmentov, gracilnej stavby, so slabým svalovým reliéfom. Podobne, postkraniaľný skelet je defektný, gracilnej stavby, so slabým svalovým reliéfom. Na základe hore uvedených znakov predpokladáme, že kostrové pozostatky patrili chlapcovi veku infans II – juvenis (12–18 rokov). Krvná skupina O bola detegovaná v prípade stavca a femuru. Humerus vykazoval nešpecifickú reakciu ABH, ktorá mohla vzniknúť ako dôsledkom rozsiahleho poškodenia kostí.

Osteologický materiál odkrytý na lokalite Kláštorisko v Slovenskej Lupči tvorilo 7 jedincov mužského pohlavia (1 veku Infans I, 3 veku Infans II – juvenis, 2 veku adultus, 1 veku maturus), 2 jedinci ženského pohlavia (1 veku adultus a 1 veku juvenis – adultus). Krvná skupina B bola detegovaná v prípade 2 jedincov (hrob č. 1, 7). V ostatných prípadoch nemôžeme jednoznačne určiť krvnú skupinu.

Literatúra

- BALAŠA, G., 1971, 1973 : Archeologický výskum Slovenská Lupča, Nálezová správa, SUPSOP Bratislava, stred. Banská Bystrica, č. T 218.
- BORGOGNINI, Tarli S. M.-PAOLI, G., 1982: Survay paleoserological studies. *Homo* 33, s. 69–89.
- BURAN, D. a kol.: Gotika, Dejiny slov. výtvarného umenia 2003. Str. 118.
- FEREMBACHOVÁ, D.-SCHWIDETZKY, I.-STLOUKAL, M., 1980: Recommendations for age and Sex Diagnoses of skeletons. *Journal of Human evolution* 9:459–517.
- HANULIAK, V., 1988: Slovenská Lupča-Kláštorisko, Nálezová správa z arch. Výskumu, SUPS Bratislava, stredisko Banská Bystrica, č. T 218.
- HANULIAK, V., 1996: Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného stredoveku. A. H. Brno.
- JURKOVIČOVÁ, M., 1997: Hrad a panstvo Slovenská Lupča do konca stredoveku. Diplomová práca, FFUK Bratislava.
- LINC, R., 1971: Kapitoly z rústové a funkční morfologie. UK. Praha, FTVS, SPN, s. 112–117.
- LOVEJOY, C. O., 1985: Dental wear in the Libben population: Its Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal age and death. *American Journal of Physical anthropology*. 68, 1:47–56.
- MOSNÝ, P., 1997–2001: Slovenská Lupča-Kláštorisko, Nálezová správa z arch. výsk., PU Bratislava, stredisko Banská Bystrica, č. T 500, T 503, T 536, T 549, T 557.
- MOSNÝ, P., 2003: Kláštorisko v Slovenskej Lupči. MONUMENTORUM.
- TUTELA, Ochrana pamiatok 14, P.Ú. Bratislava.
- OLIVER, G., 1960: *Practique anthropologique*. Paris, Vigot Frères.
- SPRINGER, G. F.-WILIAMSON, P., 1960: Blood group determinations of ancient tissue. *Science* 131, s. 1858.
- STLOUKAL, M. a kol., 1999: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Národní muzeum Praha. 509 s.
- STREJC, P., DOBIŠÍKOVÁ, M., HÁSKOVÁ, V., 1988: *Krevní skupiny a mikroorganizmy (rukopis)*. Praha. 4 s.
- TESAŘ, J.-KLÍR, P.-DOSKOČILOVÁ, L., 1985: Možnosti a nezdary při vyšetřování skupinové příslušnosti z pozůstatků historických osob. *Soudní lékařství* 30, č. 2, s. 25–26.
- UBELAKER, D. H., 1978: *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Aldine Publishing Company, Chicago, 116 s.

Das Kloster in Slovenská Lupča

Die archäologische Lokalität der mittelalterlichen Klosterwüstung in Slovenská Lupča wird schon seit den 70. Jahren des vorigen Jhs. erforscht. Die Erforschung konzentrierte sich in dieser Zeit auf die Fläche des Kirchturms im südwestlichen Teil des Klostersareals. Es wurden die Steinfundamente und Steinteile der Turmdekoration vom Ende des 14. Jhs. freigelegt.

Im Innenraum der Kirche wurden einige Gräber erforscht und das osteologische Material wurde zur Analyse den Anthropologen der Matej Bela Universität in Banská Bystrica übergeben. Es handelt sich um 7 Skelette des männlichen Geschlechtes (1 Infans I, 3 Infans II – Juvenis, 2 Adulten, 1 Maturus) und 2 Skelette des weiblichen Geschlechtes (1 Adultus und 1 Juvenis-Adultu). Die Blutgruppe B wurde bei zwei Skeletten festgestellt (Gräber Nr. 1 und 7). Bei den übrigen Skeletten wurde die Blutgruppe nicht feststellbar.

Abbildungen:

1. Slovenská Lupča, Kloster, Grundriß der freigelegten Steinfundamente. Stand im Jahr 2004-
2. Slovenská Lupča, Kloster. Konsole mit einer figurlichen Dekoration – der Wildmensch.
3. Slovenská Lupča, Kloster. Die Gräber im Innenraum der Kirche.

